

Janyšková, Ilona

[Березович, Елена Львовна. Язык и традиционная культура:
этнолингвистические исследования]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2008,
vol. 57, iss. A56, pp. 255-257

ISBN 978-80-210-4617-7

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100772>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

a mimojazykovými jevy. S těmito radikálními interpretacemi ovšem, jak se zdá, souvisí i ono přehnané zdůrazňování novosti Marrova učení jím samým i jeho stoupenci; jak poznamenává autorka (s. 345), je možné, že i to je jedna z příčin, že Marr je zapsán jako blázen mezi lingvisty.

Uzavíráme vřelým doporučením knihy Ekateriny Velmezovové k četbě: její potenciální publikum je široké, přesahující lingvistiku, a bez vši pochyby jí bude obohaceno. Mým osobním desiderátem pak je kratší nebo i delší pojednání o I. I. Meščaninovi; na rozdíl od výše citovaného O. Lešky se totiž domnívám, že se u něho – zvláště v jeho typologických textech – najde leccos zajímavého (srov. k tomu i Skalička 1967).

Literatura

Blevins, J. 2004. *Evolutionary Phonology: The emergence of sound patterns*. Cambridge.

Bybee, J. 2001. *Phonology and Language Use*. Cambridge.

Havránek, B. 1947–48. Naše pojetí slovanské filologie a její dnešní úkoly. *Slavia* 18, 264–268.

Leška, O. 1993. K Novákovým „osudům české lingvistiky“. *Slovo a slovesnost* 54, 132–134.

Sériot, P. 1999. *Structure et totalité*. Paris. – český překlad: *Struktura a celek*. Praha 2002.

Sériot, P. 2000. Eurasistes et marristes. In: *Histoire des idées linguistiques*. III. Ed. S. Auroux. Liège, 473–497.

Sériot, P. (ed) 2005. *Un paradigme perdue: la linguistique marriste*. Lausanne. (Cahiers de l'ILSL. 20.) – také ke stažení na <http://www2.unil.ch/slav/ling/recherche/biblio/05MarrCB/sommaire.html>

Skalička, V. 1967. Akademik Ivan Ivanovič Meščaninov. *Československá rusistika* 12, 187.

Bohumil Vykpěl

Елена Львовна Березович: Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования. Москва: Индрик 2007. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования.) 600 с. ISBN 978-5-85759-419-3

Autorka této publikace Jelena Berezovičová je profesorkou katedry ruského jazyka a obecné jazykovědy Uralské státní univerzity v Jekatěrinburku a současně vědeckou pracovnící Institutu ruského jazyka V. V. Vinogradova RAN v Moskvě. V odborných kruzích je známá svými pracemi onomastickými, je např. autorkou knihy *Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте*, která vyšla v Jekatěrinburku v roce 2000 (sr. recenzi M. Harvalíka, *Slavia* 71, 2002, s. 204–207), etymologickými (mj. i popularizačními, jako je *Этимологический словарь русского языка для школьников*, Jekatěrinburk 2001), jejím hlavním odborným zaměřením je však etnolingvistika.

Zdálo by se, že tento obor má dlouhou tradici, neboť již na počátku 20. století byly v dílech lingvistů-antropologů (E. Sapir, B. L. Whorf) vypracovány jeho základní teze, ve skutečnosti ovšem celé 20. století znamená pro etnolingvistiku hledání sama sebe, které nakonec vedlo ke vzniku řady různých etnolingvistických škol. Monografie Jeleny Berezovičové je napsána v duchu etnolingvistické školy moskevské, která je spojena s jménem N. I. Tolstého (1923–1996) a jeho ženy S. M. Tolsté, a také v duchu blízké etnolingvistické školy lublinské, jejíž přední osobností je J. Bartmiňski. Slovanská etnolingvistika je v tomto smyslu tedy poměrně mladá disciplína, pro kterou jsou jazyk, folklór, obřady, obyčej, mytologie a lidové umění nezbytným zdrojem informací o tradiční duchovní kultuře Slovanů (k aktuálnímu stavu viz: www.rastko.org.yu/projekti/etnoling/). Recenzovaná kniha není napsána v duchu takto široce pojeté etnolingvistiky, ale reprezentuje užší pojetí etnolingvistiky orientované na vztah jazyka a duchovní kultury národa.

První dojem, který kniha na čtenáře bezesporu udělá, je množství shromážděného jazykového materiálu, které je ohromující: kromě běžných slovníků spisovného jazyka, řady slovníků dialektických, historických, etymologických slovanských i neslovanských (některé – týká se to zejména

ruských dialektických slovníků – jsou pro nás často nedostupné), je v knize prezentován dosud nepublikovaný materiál (apelativní i onomastický) kartoték z terénních výzkumů uskutečněných zejména na území severního Ruska, středního Uralu a západní Sibíře.

V úvodu (s. 7–18) je představen předmět zkoumání a metody používané v etnolingvistice, načrtnuta je rovněž struktura monografie. V 1. kapitole *Лексическая семантика в этнолингвистической перспективе* (s. 19–80) se autorka zabývá zejména teoretickými otázkami souvisejícími s analýzou sémantických polí. Na příkladech pak ukazuje, že sémantická pole nemají ostré hranice a že na sebe vzájemně působí. Jako příklad uvádí sémantické pole „pracovitost“ a „lakota“: ruské dial. *áped* označuje jednak člověka nadměru pracovitého, ale také člověka lakomého, zjištného, chtivého. Záporná konotace pracovitosti pramení – dle autorky – z hluboce zakořeněného vědomí o lakotě pracovitých lidí ve společnosti, kde jedinec překračující pracovní normy dráždí ostatní. Na řadě příkladů vlastních jmen, zejména toponym, je podána jejich sémantická analýza.

V 2. kapitole *Человек и пространство в зеркале языка* (s. 81–238) je prostřednictvím jazykového materiálu (apelativního, onomastického i frazeologického) podána charakteristika člověka jako individua, také člověka jako součásti nějakého společenství, přičemž je podrobně analyzován lexém *люди* (ten může mít význam pozitivní i negativní, sr. ruské dial. *людской* ‚dobrý, starostlivý, pozorný‘ a naproti tomu *людя* ‚špatný člověk‘), a konečně jako člověka „etnického“ (jazykový obraz souseda, cizince, nepřítele). V oddíle „prostor ve smyslu sociálním“ je zpracováno téma *русское захолустье*; pro zapadlý kout, odlehlé místo existuje totiž v ruských dialektech řada rozmanitých názvů, které jsou z etnolingvistického hlediska nesmírně zajímavé (např. opozice centrum – periferie se prolíná s opozicí svůj – cizí). Výrazy označující zapadlý kout vznikly často v důsledku různých kontaminací, tak např. pro ruské dial. *задвённый* ‚zapadlý, odlehlý‘ uvádí autorka tři různé možnosti kontaminace (s. 173).

Ve 3. kapitole *Семантическая реконструкция лексики и фразеологии* (s. 238–339) se autorka pokouší objasnit slova s neprůhlednou sémantickou motivací. Nejde však o typy příkladů, které se vysvětlují pomocí metody „Wörter und Sachen“ (např. že *plot* souvisí s *plést*), ale o ty, pro které najdeme vysvětlení ve světě nemateriálním, ve sféře duchovní, např. v pověrách, obyčejích ap. Pro lepší představu uvedeme alespoň jeden příklad: v ruských dialektech je doloženo spojení *дать пень*; etymologie obou slov je jasná, nikoliv však význam tohoto spojení. Ten pochopíme až tehdy, když budeme obeznámeni se symbolikou řepy při námluvách: „*Если невеста хотела отказать жениху, то выносила ему репу*“ (s. 256). Dodejme, že řepa symbolizuje u Slovanů také zradu v lásce, sr. např. ruské dial. *репя*, původně ‚řepa‘, přeneseně i ‚zrada v lásce‘. Ale vraťme se ještě jedním příkladem k námluvám. Mezi výrazy, kterými se při námluvách vyjadřoval souhlas či odmítnutí, se vyskytují i názvy stromů, přičemž některé znamenají vždy souhlas, jiné zase odmítnutí, sr.: „*Приходит дочь из бани, отец спрашивает: – Ну, что, дочь, сосна или ель? – Сосна, батюшко... Третья дочь поцеловала солдата в бане и сказала отцу – ель. Ее выдал замуж за солдата*“ (s. 269). Další zajímavá symbolika je spojena s ruskými dial. názvy žáby (příp. ropuchy): v lidových představách jsou tyto živočichové neodmyslitelně spojeni s atmosférickými jevy, zejména se schopností předpovídat počasí. Např. v ruských dialektech Karélie se žábě říká *дождевка*: „*Есть черная лягуха, дождевкой зовем, как скачет, так, значит, дождь будет*“ (s. 311).

V kapitole 4. nazvané *Культурные коды и культурный текст* (s. 340–493) se autorka opět vrací k analýze sémantických polí; předmětem výzkumu jsou tzv. kulturní kódy. To znamená, že se skupiny slov v rámci sémantického pole zkoumají spolu s folklorními texty, náboženskými pověrami ap. Z rozsáhlého textu této kapitoly upozorňujeme na zajímavé téma tzv. „xenomotivace“ ve sféře fauny. Autorka ukazuje na ruském jazykovém materiálu (spisovném a dialektickém) i na materiálu z dalších slovanských i neslovanských jazyků názvy hmyzu, které jsou motivovány názvy cizích etnik. Jako významný reprezentant zde vystupuje šváb, v jehož různých pojmenováních se odrážejí vlastnosti charakterizující cizince jako početné nepřátele a narušitele cizího území

(sr. např. ruské *пысак*, dial. *немец, француз, пошехон, киргиз, швед* aj.). Dodejme ještě, že xenonymy bývají často názvy kousavého hmyzu a parazitů. „Xenomotivace“ nachází široké uplatnění také u výrazů označujících nemoci (případně další nepříjemné fyziologické stavy), zejména nemoci kožní (sr. např. ruské dial. *барин-татарин* ‚vřed‘, ukrajinské dial. *татарка* ‚nádor‘, polské dial. *żydówka* ‚vřed, svrab‘, české dial. *žid* ‚nežit‘ aj.) a nemoci pohlavní. Názvy pro syfilis ukazují, že sice převažuje názor o francouzské (románské) „pravlasti“ této nemoci, doloženy jsou ovšem i představy – často naivní – jiné. Vedle ruského dial. *французская болезнь* sr. německé dial. *spanische Krankheit*, anglické *Irish button*, italské *marocchinato* aj. (s. 440n). Hemoroidům se v polštině říká také *żydowska niemoc*, ve francouzštině *avoir les anglais*, pro menses se v ruském žargonu používá opis *сестра из Краснодара приехала*, v dialektech pak např. *вятские приехали*, ve francouzštině *débarquement des anglais* (tj. ‚shození anglického výsadku‘) aj.

Závěrečná 5. kapitola *Языковой миф* (s. 494–560) obsahuje analýzu několika skupin lexémů, v nichž se zvláště zřetelně projevuje fenomén jazykového mýtu. Jednou z nich jsou názvy oční nemoci – ječného zrna (*hordeolum*). Je překvapivé, kolik existuje v ruských dialektech názvů pro toto celkem banální onemocnění. Souvisí to zřejmě s tím, že v představách lidí vzniká toto onemocnění v důsledku uřknutí, uhranutí (rusky *цляз*). Na řadě příkladů zasazených do širšího kontextu autorka ukazuje, že názvy, které bychom pokládali za metaforické, vznikly v důsledku lidové etymologie.

Monografie je doplněna nezbytným pomocným aparátem, zkratkami a rozsáhlým seznamem literatury (ten obsahuje na 750 položek).

Knihu můžeme doporučit odborníkům různého zaměření, zejména etnolingvistům, onomastikům, sémaziologům, folkloristům, etnografům a všem, kteří se zajímají o tradiční duchovní kulturu Slovanů. Bude užitečná i pro lingvisty, mj. i etymology, neboť obsahuje velmi cenný ruský dialektický materiál. Je jen škoda, že tato materiálem přímo nabitá kniha neobsahuje – zřejmě z prostоровých důvodů – slovní rejstřík.

Příspěvek vznikl v rámci grantu GA AV ČR IAA900610501.

Ilona Janyšková
ilona.janyškova@iach.cz

Petr Vavroušek: O rekonstrukci praindoevropštiny. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2007. 63 str. ISBN: 978-80-7308-179-9.

Petr Vavroušek: Glosář praindoevropštiny. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2007. 186 str. ISBN: 978-80-7308-196-6.

Významný český orientalista Petr Vavroušek napsal dvě publikace na indoeuropeistické téma. Alespoň zčásti tak zmenšil mezeru, která v poslední době u nás v oblasti knižních indoeuropeistických prací zeje a kterou by měli zaplňovat právě odborníci jeho formátu. První z knih je zaměřena spíše problémově, druhá více didakticky, měly by se tedy vhodně doplňovat: co čtenář nenajde jednoznačně vysvětleno v první knize, to si může dohledat pod heslem v knize druhé, a naopak leckterá hesla glosáře jsou podrobněji rozebrána a o širší metodologický či historický kontext obohacena v samostatných studiích první knihy.

Uvedeme nejprve stručně, co je obsahem obou publikací. Útlejší z obou knih, **O rekonstrukci praindoevropštiny**, je souborem krátkých sond k několika indoeuropeistickým otázkám. V první kapitole *O srovnávání a rekonstrukci* se stručně shrnují obecná východiska srovnávání a základní principy indoeuropeistické práce: srovnávání jazyků je permanentní konfrontací dvou činností – kompletace jazykového materiálu a jeho interpretace. Hlavním nástrojem je metoda vnitřní (v rámci jednoho jazyka) a vnější (v rámci více příbuzných jazyků) rekonstrukce, pracující především s jvy jako hláskový zákon, analogie atd. Cílem je vytvoření co nejuplněnějšího modelu prajazyka,